

Válka, Josef

K otázce práva v postavení poddaných

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1962, vol. 11, iss. C9, pp. [51]-66

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101894>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JOSEF VÁLKA

K OTÁZCE PRÁVA V POSTAVENÍ PODDANÝCH

Na stránkách Právně historických studií a ČSČH došlo k polemice mezi Fr. Grausem, autorem dějin venkovského lidu v době předhusitské,¹ a právními historiky J. Kejřem a Vl. Procházkou, kteří glosovali z právně historického hlediska tuto práci.² Grausovou odpovědí na Glosy překročila diskuse daleko rámec recenzované knihy a dotkla se některých obecných otázek funkce práva v období feudalismu i metod historické práce a vztahu historie k právní historii a k jiným společenským vědám.³ To je ovšem tak široký okruh problematiky, že není možné reagovat na něj vcelku bez rizika, že další poznámky rozmnoží pouze počet obecných tvrzení. Bylo by například zbytečné uvádět další argumenty pro nutnost spolupráce historiografie s jinými společenskými vědami, která je i historikům naprosto zřejmá a k níž jasně směřuje vývoj. Jde však o konkrétní realizaci této spolupráce, a ta nezávisí jen na historické vědě, ale i na ostatních společenskovedních disciplínách, v nichž se u nás namnoze udržují o historiografii zastaralé názory. Je také obecnou pravdou, že dosud není přesně vymezena v marxistickém smyslu specifická historie vědy a její vztah k jiným společenským vědám. Přesnou hranici ani nelze stanovit, ale historiografie je zřejmě ze všech společenských věd oborem s nejširším předmětem.⁴ Již z toho důvodu se musí historie nutně stýkat nejbezprostředněji s jinými společenskými vědami, které dílčím způsobem přispívají k vysvětlení totality historického dění a vývoje, nebo zkoumají obecné vývojové zákonitosti. Při této spolupráci je však nutno respektovat specifickosti jednotlivých věd, upustit od cechovního odbornictví, od vnučování dílčích postupů, terminologie apod. Historik bude vždy postupovat poněkud jinak než například jurista, i když oba budou zkoumat stejný problém; budou si klást některé odlišné otázky a používat odlišných pracovních postupů. Historik musí při zkoumání právních institucí respektovat názory právníků a být obeznámen s právníkou literaturou — pokud existuje. Ale většinou zkoumá historik právo pouze jako jeden z prvků, vytvářejících historickou skutečnost, na rozdíl od juristů, jimž je studium práva cílem. Proto není možné aplikovat na historické práce nejpřísnější hlediska právní kritiky, zejména ve věcech formálních (klasifikace pramenů, terminologie), jak to činí na mnoha místech Grausovi kritikové. Tato tendence k odbornictví, která se v jejich polemice projevuje, vyvolává pak u historiků negativní reakci a odsunuje ze zorného pole polemiky základní problémy.

Studium práva v období feudalismu patří k tradičním společným úkolům právní a historické vědy. Pro rané stádium feudalismu je historiografie často odkázána jen nebo především na prameny právního charakteru, na jejichž základě se řeší tak zásadní problémy, jako je vznik feudálních vztahů, postavení

poddaných, vznik a vývoj feudálního státu a podobně. Proto se při zkoumání tohoto období uplatnila nejvíce právní hlediska a „právní škola“, jejíž základní nedostatek nebyl ovšem v samotném právním studiu, ale v idealistické a buržoazní interpretaci práva.⁵ Proti jednostranné právní orientaci při studiu feudalismu a zejména agrárních poměrů vznikla reakce již v buržoazní historiografii. Marc Bloch a v jeho intencích škola „Annales“ například zdůraznila vliv zeměpisného prostředí, samotných ekonomických „faktorů“, začalo se využívat nových pramenů (mapy), nových metod (statistika, zpětné chronologické postupy).⁶ Do zkoumání sociálních otázek postupně pronikala statistika, zvláště tam, kde byl dostatek statistických pramenů. Tato tendence se v agraristice projevila například v anglických středověkých dějinách, kde jsou statistické prameny již pro 13.—14. století;⁷ jinde se mohla uplatnit až v novějším období.⁸ Filologické rozbory zákoníků a listin vystřídaly studie zaplněné tabulkami. Je však nutno zdůraznit, že samotná statistická metoda neznamená ještě naprosto metodologický zvrát.

Česká agraristika byla až do konce buržoazního období úplně v zajetí právní metody. Dokladem toho je druhé vydání Kroftových Dějin selského stavu, které bylo změněno pouze v úvodních kapitolách, a to zejména na základě právních studií Vaněčkových a sociologizujících prací Slavíkových.⁹ Statistická metoda se u nás prosadila pouze při studiu městských sociálních poměrů zásluhou Mendlovo u, ale ani Mendl nijak nepřekročil rámec idealistického názírání na dějiny.¹⁰

Za této situace se zaměřila marxistická kritika v oblasti dějin venkovského lidu proti právně historickým pracím a popřela výlučnost právně historické metody.¹¹ Důležitým činem Grause a celé naší marxistické agraristiky bylo i to, že s touto kritikou bylo ihned spojeno pozitivní studium, které aplikovalo jiné metody, především sociálně ekonomický rozbor opírající se o statistiku. Statistické metody uplatnil Graus i v raně feudálním období na materiálu, který svou povahou statistický není (listiny). Tak byla výlučnost právní analýzy při studiu postavení poddaných odbourána a celé zkoumání postaveno na novou základnu marxistické metodologie.

Lze však souhlasit s právníky, že kritika právní historie zašla mnohdy příliš daleko, a to v tom smyslu, že právní analýza byla ztotožněna s buržoazní právní školou vůbec a že se ignorovaly výsledky starších prací v dílčích otázkách, i když některé z těchto prací byly dokonce ovlivněny marxismem.¹² Povážlivější je však skutečnost, že v našich agraristických pracích nebyla správně pochopena marxistická teorie práva, že v reakci na idealizující přecenění práva byl význam práva nedoceněn a chápán formálně. To vedlo přirozeně k nezdravé propasti mezi právní historií a historickou vědou ve zkoumání mnoha důležitých otázek feudalismu a dokonce k pokusu vyloučit právní historii ze souboru marxistických věd, ke ztotožnění marxistické právní historie s buržoazní právní školou. Je to specifický stav v naší vědě na rozdíl od Polska nebo Sovětského svazu, kde jsou právní rozbory v historické vědě respektovány.¹³

Vyloučit právní analýzu z marxistického zkoumání sociálních a ekonomických otázek, nehledě k samotné problematice právní, nelze, pokud ovšem chápeme právo v jeho třídní podstatě. Na velký význam práva ve společenském vývoji ukazovali ve svých pracích často klasikové marxismu.¹⁴ Studium práva v marxistickém pojetí ukazuje jednak právo jako odraz ekonomických a třídních poměrů, jeho podmíněnost, ale na druhé straně i jeho velkou aktivní roli, jeho

zpětné působení na samotnou ekonomickou základnu. Zvláště v období feudalismu lze oba tyto aspekty při studiu práva plně uplatnit. Je sice pravda, že právo nemá v této době vybudován systém donucovacích prostředků v takové dokonalosti, jak je tomu v moderní době. Tento nedostatek však do značné míry vyvažuje pro moment účinnosti to, že právo je pevně zakotveno v společenské náboženské teorii, ovlivňující silně nejen myšlení, ale i jednání lidí. Část práva je jako božské právo obsažena přímo v Písmu a oblast přirozeného práva je opět součástí božského uspořádání lidské společnosti. Dodržování práva bylo kontrolováno a zajišťováno nejen soudními orgány a donucovacími prostředky, ale i hrozbou věčného zatracení. V době feudalismu existuje poměrně silné právní vědomí, které bylo náboženským působením podporováno jak na straně feudálů, tak soustavnou propagandou i u poddaných.¹⁵ A podobně jako mají ve středověku třídní boje často náboženskou ideologickou roušku, tak také mají často i ráz „právního boje“. Graus uvádí, že ve středověku existuje „lidové, velmi negativní ocenění současného práva“ a jako doklad cituje Kosmou zaznamenaný výrok Jindřicha III., jasně zaměřený proti porušování práva.¹⁶ Vztah „lidu“ k právu ve středověku je však zřejmě složitější a bude třeba jej blíže specifikovat. V dobách, kdy docházelo k zhoršování postavení poddaných, byl naopak vztah poddaných k právu značně pozitivní a jejich odpor se zaměřoval proti porušování práv. Jiný je opět vztah k právu u kacířských teoretiků, kteří se snaží podat v náboženské podobě jeho nový výklad.¹⁷

Vyjdeme-li z toho, že právo nejbezprostředněji odráží systém společenských vztahů — v období feudalismu i nezastřeně — a že aktivně působí na společenskou základnu, pak je význam jeho studia pro poddanskou otázku evidentní. Marxistická věda odstranila iluze o nadtřídní platnosti práva a o jeho absolutní spravedlnosti. Pokud mluvíme v období feudalismu o „právním řádu“, „platnosti práva“, „dodržování právních norem“, „správnosti rozsudku“, „právním postupu“, máme přirozeně na mysli vždy jeho feudální třídní podstatu, v jejímž rámci se celý právní život pohybuje.

* * *

V tomto příspěvku se zaměřím na dvě otázky poddanského práva, které mají klíčový význam pro jeho funkci v postavení poddaných: 1. na otázku, zda tvoří systém nebo zda je rozdrobeno, 2. na otázku platnosti právních norem. O těchto otázkách existují v našich historických i právně historických pracích rozdílné názory a bylo na ně upozorněno i ve zmíněné polemice. Vyjdeme z pramenů 16. století; na tuto dobu se přirozeně mohou především vztahovat závěry. Šestnácté století má pro zkoumání poddanského práva výhodu v tom, že právní předpisy jsou známy takřka v úplnosti, že můžeme zkoumat jejich teritoriální platnost, známe činnost právních orgánů a můžeme zkoumat konkrétně vztah práva k ekonomice i jeho účinnost.

Historikové popírají většinou zásadně jednotu poddanského práva a zdůrazňují jeho velkou roztržitost. Graus například píše, že „po celé feudální období nepozorujeme žádné jednotné »poddanské právo«; mnoho zásad tohoto práva bylo sice společných v celé zemi, ba v celé feudální Evropě. Avšak v jednotlivostech určovaly vrchnosti a zvyk průběh poddanských procesů a jejich výsledek“.¹⁸ Graus v polemice s právníky zdůrazňuje odlišnost v právním postavení „jednotlivých vesnic“ a upozorňuje v tomto smyslu na neúspěšné unifikací pokusy ještě v 17. a 18. století.¹⁹ Podobně A. M í k a praví, že „čtenář se

především musí oprostít od představy jednotného práva, platného pro celou zemi, vztahujícího se na všechny poddané. Jednotné právo středověk neznal a stejně jako v oblasti ekonomické panovala i v právních vztazích neobyčejná roztržitost a rozmanitost. Právní vztahy na různých panstvích, v jednotlivých vesnicích, ba i jednotlivých poddaných se lišily. Z toho důvodu také nemůžeme podat všestranné vyličení právních vztahů na české vesnici, neboť tuto rozmanitost nelze postihnout a každé zjednodušení by hrubě zkreslovalo celkový obraz.²⁰ Ve vlastním líčení právních poměrů nejsou však oba autoři důslední, o obecných zásadách poddanského práva pojednávají, přičemž ovšem je popírána jeho platnost. Příznačná je také nechuť k z o b e c ň o v á n í rysů právního postavení, která se naopak neprojevuje u mnohem rozdílnějších poměrů sociálních.

Právníci proti tomu poukazují na to, že v jednotlivých právech je řada shodných rysů, které jsou dány jednotou hospodářských, společenských, politických a kulturních poměrů. Rozdíly vystupují jen v méně důležitých rysech poddanského práva.²¹

Jak tvrzení o naprosté rozdrobenosti poddanského práva, tak tvrzení o základní shodě „poddanských práv“ není ovšem podloženo konkrétními rozbory. Zejména soud o roztržitosti poddanského práva se opakuje, aniž by se ukázalo, v čem se postavení poddaných v právním smyslu liší. Ovšem ani systematicčnost a platnost poddanského práva v širším teritoriu nelze odvozovat jen od totožnosti hospodářských, sociálních, politických a kulturních poměrů. Sama tato jednota je sporná, avšak i při její existenci se mohly právní předpisy utvářet různě. Je prostě třeba vymezit ekonomické podmínky konkrétně a zejména sledovat i vlastní legislativní činnost.

V 16. století spadá ještě stále formulace předpisů poddanského práva do patrioniální pravomoci. Každá vrchnost vydává svým poddaným „poddanské řády“, instrukce, privilegia, ve kterých je obsaženo majetkové, trestní, procesní právo i poddanské povinnosti. Jednotná státní úprava nebo dokonce jednotný kodex poddanského práva neexistuje. Je však tato skutečnost sama výrazem roztržitosti poddanského práva? Představují jednotlivá poddanská práva na panstvích a ve vesnicích skutečně nesourodou tříšť různých ustanovení, navzájem se podstatně lišících, nebo se základní předpisy opakují v rámci určitého systému? A čím je tento systém dán, kde jsou jeho teritoriální hranice?

Zde je třeba si ujasnit, které jevy budeme považovat v poddanském právu za h l a v n í, určující a které budeme považovat za v e d l e j š í. K základním rysům poddanského práva patří nesporně takové otázky, jako je osobní svoboda nebo vázanost, vztah poddaných k jejich gruntům, právní kompetence vrchnostenských a vyšších institucí, systém stanovení poddanských povinností, trestní pravomoc vrchnosti. Proti tomu není podstatné, jak jsou tyto rysy formálně vyjádřeny, nejsou podstatné rozdíly v procesním řízení, v trestech, pokutách, jednotlivých povinnostech. Tyto znaky systém poddanského práva tvoří.

Bylo již řečeno, že obdobná práva se vyskytují v celé feudální Evropě jako odraz obdoby sociálně ekonomických poměrů. Někdy se určitý právní systém přejímá, jak tomu bylo v době rozvoje peněžní formy feudální pozemkové renty u emfyteuse, jindy vznikají podobné formulace zcela nezávisle, jak je tomu například ve střední a východní Evropě v době druhého nevolnictví v zákonech o pohybu poddaných. Mezi jednotlivým poddanským řádem a touto obecností je ovšem velký prostor, který je však vyplněn feudálním státním teritoriem.

Feudální teritoriální stát je přirozenou základnou širší platnosti poddanského práva.

I když v 16. století v českých zemích nedochází k celozemským úpravám poddanského práva, je sjednocovací vliv země na poddanské právo mimo pochybnost. Projevuje se 1. vlivem zemského práva na právo poddanské, 2. soudní praxí zemských institucí v poddanských záležitostech, 3. platností „zemských obyčejů“, obecně platného zvykového práva v rámci zemského teritoria. Všimněme si těchto jednotlivých faktorů.

Zemské právo ovlivňovalo v 16. století formulaci poddanských práv v některých principiálních zásadách. Je sice pravda, že zemská zřízení ani sněmovní sněšení nezasahovala bezprostředně do vztahu feudál—poddaný, poněvadž autonomie patrimonialia byla jednou ze zásad stavovského státního principu, ale všeobecný rozvoj vzájemného styku, podmíněný rozvojem peněžního hospodářství, vyžadoval celozemské úpravy řady otázek právního postavení poddaných, pro které byly hranice patrimonialia příliš těsným rámcem. Zemské právo formulovalo zásady vzájemného styku vrchností, při němž však se jednalo často i o poddané. Tak musela být například v zemském právu upravena otázka pohybu poddaných, protože se dotýkala styku vrchností i celých stavů. O řešení pohybu poddaných se pokouší již Majestas Carolina. Chce usnadnit stěhování poddaných především na královské statky a do měst a uplatnit ve sporných případech vliv královských institucí.²² Podrobné předpisy o stěhování poddaných jsou obsaženy na Moravě v Tovačovské a Drnovské knize,²³ což samo ukazuje na jejich starší původ. Smlouva moravských stavů z r. 1486 upravuje „odpuštění“ mezi šlechtou a městy²⁴ a přechází s odkazy na obecnou platnost do všech zemských zřízení včetně Obnoveného.²⁵ V těchto předpisech se stanoví jednak zásady samotného výhostu, jeho provedení, ale je zde obsažena i řada základních majetkových právních předpisů, o prodeji gruntu, dědických nárocích, úhradě dluhů apod.²⁶ Celozemsky jsou upraveny i předpisy o pohybu neosedlého obyvatelstva, čelední řády a sirotčí správa. Do zemských zřízení a sněmovních artykulů pronikají i předpisy upravující trh poddaných.²⁷ Tím ovlivňuje zemské právo poddanské záležitosti v důležitých sférách.

Dalším unifikačním činitelem je praxe zemského soudu.²⁸ Zesílení třídního boje, vyvolané rozvojem zbožně peněžního hospodářství feudálního velkostatku, se mimo jiné projevilo spoustou poddanských stížností zemskému soudu, které se projednávaly na tzv. „selských rocích“.²⁹ Zemský soud přirozeně respektoval jednotlivé poddanské řády a privilegia i právní obyčeje na jednotlivých panstvích, nicméně řada sporných otázek v těchto jednotlivých právech nebyla vůbec obsažena, a proto bylo nutno rozhodovat podle „zemského obyčeje“. Velký počet sporů o záležitosti v podstatě stejné (roboty, majetek, občiny, čeleď) vedl k tomu, že rozhodnutí zemského soudu se dotýkala mnoha vrchností a poddaných a zobecňovala určitá rozhodnutí, i když v poddanských rocích se neuplatňoval precedenční princip tak jasně jako v zemském právu.

Soudnictví se opíralo ovšem o nejdůležitější prvek unifikace, o zvykové právo platné v celé zemi. Toto zvykové právo nemáme v 16. století soustavně popsáno. Můžeme je však rekonstruovat z praxe zemského soudu a z různých zmínek v korespondenci,³⁰ v jednotlivých poddanských předpisech apod. Ty zemské obyčeje, které známe, naznačují, že jde o s y s t é m právních zvyklostí, platných v celé zemi, upravujících právě z m ě n y v postavení poddaných. V těchto

obyčejích se také projevují rozdílné rysy v poddanském právu jednotlivých zemí, jejichž ekonomická struktura je přibližně stejná.³¹

V jednotlivých právech panství a vesnic se tedy projevuje jako jednotící prvek obdobná ekonomická situace, například systém převahy peněžní formy feudální pozemkové renty, rozvoj vrchnostenského hospodářství a vlastní právní činnost v rámci země. Obojí můžeme sledovat na všech jednotlivých předpisech poddanského práva, vydaných v 16. století. Majetkové předpisy poddaných jsou na všech panstvích takřka shodné, dědičné právo se stále řídí institucí zákupu. Vzájemný vztah poddaných v majetkových záležitostech je dán zcela jasně systémem peněžní směny a je ovlivněn městským právem. Vztah vrchností k poddanskému gruntu, vycházející z feudálního pozemkového vlastnictví, upravuje jednotně zemský obyčej. Identita jednotlivých předpisů je patrná zejména u sirotčího majetkového práva a u sirotčích záležitostí vůbec.³² Stěhování poddaných a námezdní poměr na jiném panství je v jednotlivých řádech upraveno podle zemského zřízení a úředníci se stále vyzývají, aby platné předpisy dodržovali.³³ Zemský obyčej proniká do ustanovení o monopolech na jednotlivých panstvích i do ustanovení o povinnostech.³⁴

Srovnávací studium jednotlivých poddanských řádů by také zřejmě ukázalo vliv správních příruček vydávaných v 2. polovině 16. století tiskem, respektive vliv některých „vzorných“ instrukcí³⁵ na tvorbu nových předpisů. Ostatně samotné tištěné hospodářské příručky (Brtvín, Černobýl aj.) jsou zřejmě v pasážích o správě poddaných shrnutím obecně platných předpisů.

Odlišnosti mezi řády panství i privilegii vesnic se projevují v konkrétních povinnostech. v systému pokut a trestů, v dávkách při majetkových převodech, ve formální stránce předpisů. Tyto rozdíly, zejména v poddanských povinnostech, charakterizují sociální rozdíly, které v době feudalismu i v rámci dílčího práva přirozeně existovaly a které nemůžeme s právním postavením směřovat. Právo naopak působí v postavení poddaných jako jednotící faktor.

Musíme ovšem zkoumat otázku, zda i v rámci kategorie venkovského obyvatelstva se nevytvářejí skupiny s odlišným právním postavením. Tato „horizontální“ diferenciací venkovského obyvatelstva byla v dějinách evropského feudalismu běžná na raných stupních jeho rozvoje. U nás se zabýval skupinami venkovského obyvatelstva s odlišným postavením v období raného feudalismu Graus, došel však k závěru, že postavení venkovského obyvatelstva v této době je již celkem jednotné.³⁶ V podstatě existují dvě skupiny venkovského obyvatelstva s rozdílným právním postavením označované jako Hörige (Unterthane) — Leibeigene, vilain — serf,³⁷ poddaný — nevolník, v pojetí K. Tymienieckého teritoriální a osobní poddanství.³⁸ Tyto skupiny mohou historicky existovat buď ve dle sebe nebo v posloupnosti. Podstatným znakem odlišnosti mezi nimi je míra osobní svobody a majetkových práv, i když se jejich hospodářská situace často takřka shoduje.

V českých zemích rozdíl poddanství a nevolnictví v rámci země nevystupuje, právní poměry se vyvíjejí celkem jednotně. Existují sice určité skupiny vesnického lidu ve zvláštním postavení, jako např. svobodníci, chodové, valaši, púhončí, ale jejich počet je nepatrný a je příznačné, že i jejich „svobody“ jsou v 16. století omezovány. čímž se stírají rozdíly mezi nimi a masou venkovského obyvatelstva.³⁹

Zda máme označit postavení venkovského lidu jako poddanství nebo nevolnictví, to je dosud sporná otázka, i když většina autorů se kloní spíše k „pod-

danství.⁴⁰ Soudobé prameny uvádějí většinou termín poddaní, ale je zaveden slib „člověčenství“, v německých pramenech se mluví o *Leibeigenschaft*, v českých se zavádí označení „lidé robotní“. Právně orientovaná historiografie viděla v zákonech o pohybu venkovského lidu znak nevolnictví a mluvila o znevlnění v 16. století.⁴¹ Pozitivistická historiografie nevnesla do této otázky jasno, i když ukazovala na ekonomické faktory a na změnu obsahu termínu člověčenství.⁴² Tuto otázku bude nutno ještě řešit.

* * *

Historii i právní vědu nezajímá ovšem pouze otázka rozdrobenosti nebo systému poddanského práva, ale především otázka vztahu práva k ekonomicko-sociální skutečnosti a jeho praktického dosahu.⁴³ Z řad našich historiků se v poslední době často ozývají zásadní pochybnosti o platnosti právních norem a o účinnosti vyšších soudních orgánů. Míla například soudí, že „v epoše feudalismu právní ustanovení centrálních orgánů zpravidla přecházela v praxi velmi pomalu a často zůstala na papíře“.⁴⁴ Graus rozlišuje poddanské právo a „skutečné právní postavení“.⁴⁵ Vytýká právníkům tautologické dokazování jednoty normy a soudní praxe, které v jeho pojetí chce obhajovat feudální právo vcelku. Právní historikové proti tomu přistupují k normám a jejich dodržování v tom smyslu, že jde o právní výraz ekonomických a třídních zájmů feudálů, takže nebylo podstatného důvodu k zásadnímu rozporu normy a skutečnosti a k systematickému nedodržování norem.⁴⁶ Toto stanovisko je ovšem třeba dokázat v konkrétní historické situaci.

Studium, které chce objasnit funkci právních norem v sociálně ekonomickém postavení poddaných, má dvojitý úkol: 1. zjistit, jaký je vztah norem k ekonomické skutečnosti, 2. zjistit, jak jsou normy uskutečňovány v soudní a sociální praxi.

Právní norma je vždy v příném vztahu k ekonomické a sociální struktuře, v poddanském právu ji pak ovlivňuje především struktura feudálního velkostatku; tento vztah však může být různý: buď je do právní normy určitá ekonomická nebo sociální skutečnost vtělena, nebo představuje právní norma program, její uskutečnění má na vývoj struktury působit. V podstatě tedy jde buď o odraz ekonomické struktury nebo o odraz ekonomické politiky. V druhém případě se výrazně projevuje aktivní prvek práva. Rozhodnutí o tom, kterou z těchto eventualit norma v daném případě vyjadřuje, závisí na konfrontaci s konkrétním hospodářským stavem. Ještě obtížnější je však sledování účinnosti právních předpisů ve vlastním životě poddaných a dokonce i v soudní praxi. Do 16. století nemáme takřka pramenů, podle kterých bychom mohli tuto otázku řešit. Názory o porušování právních norem v praxi se opírají pro tuto dobu vesměs o výroky současníků. Kritické hlasy o porušování práva jsou u středověkých autorů zcela běžné, ovšem dokládají nám pouze to, že právo bylo porušováno, aniž by cokoliv řekly o rozsahu tohoto porušování. Pro takový poznatek není však třeba ani pramenných dokladů, smysl by měl pouze tehdy, kdyby porušování normy šlo tak daleko, že by norma byla pouhou formalitou. Teprve v 2. polovině 16. století máme materiál, umožňující zkoumat dodržování norem poddanského práva v praxi. Podle těchto pramenů se například pokusil J. Petráň zjistit působnost předpisů o propouštění poddaných na skutečný pohyb venkovského obyvatelstva.⁴⁷

Popírání platnosti norem poddanského práva a tendence považovat právo za

neúčinnou formálnost je také jistou reakcí na minulé přeceňování ochrany funkce práva. Středověcí autoři a často i sami poddaní chápali poddanské právo a vyšší soudní instance jako ochranu, poněvadž třídní podstatu práva neznali. Většina buržoazních historiků zdůrazňovala odvolací právo k vyšším soudním instancím jen jako výraz ochrany, aniž sledovala činnost těchto institucí v poddanských příp. ⁴⁸ Toto hodnocení přešlo částečně i do některých současných prací, které ovšem v zásadě činnost vyšších instancí ve smyslu ochrany poddanských popírají. Tak například Graus i Míka uvádějí zrušení odvolacího práva poddaných k vyšším soudům do souvislosti se zhoršováním jejich situace. ⁴⁹

O tom, že v některých případech právo a vyšší soudní instance poddané chránily, máme četné doklady. Tato „ochrana“ však má svůj přesně vymezený třídní význam, nikdy nenarušuje třídní ráz feudálního práva a soudnictví; jedná se o ochranu pouze relativní. Poddanská práva a privilegia mohla poddané hájit, když ustrnula za ekonomickým vývojem, směřujícím v neprospěch poddaných, takže privilegia a zvyklosti vyjadřovaly překonané vývojové stadium. Pak mohl nabýt dokonce i třídní boj poddaných rázu boje „o právo a stará privilegia“. Také ochrana poddaných vyššími soudními instancemi nemá nic společného s absolutní spravedlností. Tyto instituce sledovaly třídní zájmy feudálů jako celku, z širšího hlediska těchto zájmů. Jednotlivé vrchnosti mohly dokonce tento společný zájem poškozovat. Zájmem feudálů jako třídy bylo např. udržování poddaných v klidu, aby nedošlo ke katastrofám selských bouří a válek. Proto bylo záměrně podporováno vědomí právní ochrany poddaných a byla dáвана možnost odvolání, která odváděla od přímých revolučních „zoufalých“ akcí. Vyšší soudní instance také viděly nebezpečí jítření odporu poddaných teroristickými vrchnostmi, které všechny normy vykořisťování překračovaly nad snesitelnou míru. ⁵⁰

Feudální poddanské právo a soudní instituce však neusilovaly jen o regulaci poměrů a o zabraňování přestřelkům jednotlivých vrchností. Hlavní jejich funkce spočívala v tom, že pomáhaly prosazovat právní cestou nové formy vykořisťování, že jim dávaly právní formu. Tuto složku funkce práva, která nám do značné míry odpovídá i na otázku účinnosti norem poddanského práva, můžeme názorně sledovat v 2. pol. 16. století. ⁵¹

V této době se jak známo dostává do pohybu ekonomická struktura feudálního velkostatku, rozvíjí se masově vrchnostenská zbožní výroba a obchod. To vyžaduje za trvajících feudálních poměrů ve výrobě omezení tržní samostatnosti a majetkových práv poddaných. Vytvářejí se nebývalé nároky na pracovní sílu poddaných ve vrchnostenském hospodářství. Tato nová ekonomická struktura feudálního velkostatku se dostala do rozporu se starými právními předpisy a zejména o byčejí poddanského práva, které vznikly většinou v období převahy peněžní formy feudální pozemkové renty. Starý systém poddanských práv vyhovoval poddaným a překážel nyní zájmům feudálního velkostatku.

Feudálové měli ovšem ve svých rukou možnost dát svým novým požadavkům i novou „právní platformu“. V některých směrech bylo možno využít i starších předpisů, které byly dostatečně široké, aby mohly obsáhnout nové poměry. Bylo třeba tyto předpisy pouze opakovat, vymáhat jejich dodržování, respektive dávat jim nový výklad. To je například případ předpisů o pohybu poddaných, které ve své starší formulaci novým požadavkům vyhovovaly. Vedle toho však feudálové museli platnost některých starých norem a zvyklostí zrušit a vytvářet právní předpisy a zvyklosti nové v souladu se svými hospodářskými

požadavky. Na Moravě se tato stránka poddanského práva projevuje především u „zemských obyčejů“, které reagovaly na nové potřeby velkostatku daleko pružněji než psané předpisy o poddaných v zemských zřízeních nebo sněmovních artykulech.

Všimněme si z hlediska poměru práva k vývoji feudálního velkostatku některých těchto zemských obyčejů. Za právo se nyní uznává „využití poddaných trhem“, což znamenalo oprávnění vrchnostenských výkupních i prodejních monopolů, narážejících u poddaných na soustavný odpor. Tento obyčej legalizoval novou organizaci trhu, jejíž podstatou byl nucený trh poddaných v rámci panství, nahrazování městské organizace trhu organizací vrchnostenskou, jejíž obětí se stávala královská města a především poddaní. Velmi příznačné jsou zemské obyčeje v oblasti pracovní síly. I zde dosud byla situace, že poddaní neměli velké roboty a rozvíjel se dokonce námezdní poměr. Zvýšená potřeba pracovní síly na velkostatku se odrazila v zásadě, uplatňované v poddanském právu, že „poddaní jsou vysazeni s plnými robotami“, pokud je nemají „vykoupěny“ nějakým privilegiem. To byla cesta k prosazování „úplných robot“ podle potřeby vrchnosti. Potřeba vrchnosti se postupně stává normou robotních povinností. Dále se vytváří zásada, že poddaní jsou povinni přednostně robotovat pro své vrchnosti za plat. To je sice částečný ústupek od neomezené roboty, ale na druhé straně se touto zásadou omezuje trh práce, a tím i výhody volné tvorby mezd, které by působily ve prospěch poddaných. Ve zvykovém právu se nyní transformují původní naturální povinnosti poddaných z raně feudálního období potřebám zbožního hospodářství na velkostatku; z pomoci při stavbách se stává takřka pravidelná robotní povinnost při hospodářských stavbách, předení se postupně stává součástí vrchnostenské textilní výroby apod. Prosazuje se „právo“ vrchností vymáhat za nesplněné povinnosti peněžní poplatky.

Nejdůležitější je však v tomto procesu vytváření nového práva změna názoru na tradici jako právního činitele. Tradice měla ve středověkém právu neobyčejně důležité postavení a byla jako právní faktor běžně uznávána. Opakování určitého procesu se stávalo automaticky právní normou. V 2. polovině 16. století tradice byla jasně na straně poddaných, normovala poměrně malé povinnosti a značnou dávku osobní svobody, vzniklé v době peněžní renty. Tradici nebylo možno již sladit se zájmy velkostatku, a proto se její platnost v poddanském právu ruší. Pouze písemná privilegia, pokud se nerozházejí s obecnou zvyklostí, si podržují ještě svou právní platnost. Poněvadž písemná privilegia měla jen malá část poddaných, měla tato nová právní zvyklost v poddanském právu rozhodující význam. Tímto způsobem dávali feudálové novému způsobu vykořisťování právní formulaci.

Nemusíme tudíž pochybovat apriorně o dodržování nových norem poddanského práva, poněvadž jsou v souladu s celkovými třídními a hospodářskými zájmy feudálů dané epochy. Praxe zemského soudu na Moravě ukazuje, že byly nejenom dodržovány, ale především **p r o s a z o v á n y**. Poddaní se mohli na Moravě v 2. pol. 16. století odvolávat proti vlastním vrchnostem k zemskému soudu. Naprostá většina sporů, které v této době na „selských rocích“ probíhají, se zabývá právě rozporem nové ekonomické situace se starými právy a zvyklostmi. Procesní řízení nebylo přesně vymezeno, ale opíralo se o písemné i ústní žaloby, výslech svědků, zkoumání písemných privilegií a zápisů a hlavně o práci komisi na místě sporu. Je to řízení zcela jednostranné, v němž se vliv poddaných nemohl nijak prosadit. Rozsudky většinou usilují o „mírnost“, přihlížejí k „mož-

nostem“ poddaných, snaží se nalézt kompromis. Velký význam má názor komisí, ale přesto se všude prosazuje „zemský obyčej“, který se týká většiny sporných bodů. Soudy uznávají písemná privilegia poddaných, pokud znějí výslovně v jejich prospěch, k tradici se sice přihlíží, ale nerespektuje se, takže poddaní v otázkách roboty, přímusů, trhu, zabírání gruntů, v nových platech nejenže nenalézají ochrany, ale naopak jim je dokazována oprávněnost nových požadavků. Čili v praxi zemského soudu není v této době dodržování norem poddanského práva prostředkem ochrany poddaných, ale nástrojem zvyšování vykořisťování.

Stejně je tomu při odvolání poddaných k císaři. Feudálové se snažili čelit tomuto odvolání spíše z politických než z hospodářských a sociálních důvodů. Zasahování centrálních habsburských institucí do poddanských záležitostí se rozcházelo se stavovským státním principem a mohlo být Habsburky využíváno k posilování centralizace. Na Moravě bylo sice odvolávání poddaných k panovníkovi přísně zakazováno, ale přesto k němu docházelo hlavně na komorních statech. Podobně se poddaní v Čechách odvolávali k české kanceláři. Zásahy habsburských orgánů jménem panovníka se však omezovaly pouze na formální výzvy k mírnosti a poslušnosti. Pokud kancelář vynášela nebo potvrzovala rozsudky, řídila se vždy „právem“ platným v dané zemi. Často předávala soudní jednání místním orgánům, konzultovala s nimi apod. Tím se stávala i rozhodnutí císaře výrazem zájmů feudálního velkostatku.

Pouze v ojedinělých případech můžeme sledovat dodržování norem poddanského práva přímo na velkostatku, a to opět převážně přes soudní materiál. Je zřejmé, že naprostá většina petic a žalob směřuje proti právnímu postupu vrchnosti. Pouze menší část stížností ukazuje na porušování uznávaných norem, např. písemných privilegií. Velmi obtížné je sledování osudů rozsudků zemského soudu nebo dodržování nově vydávaných privilegií, které vytvářely novou normu. I když máme doklady o jejich porušování ze strany feudálů v nových poddanských žalobách, zdá se, že byly porušovány spíše poddanými. Nová obdarování vydávaná v 2. pol. 16. století již vesměs vyjadřovala současný stav požadavků feudálů a poddaní je přijímali jako záruku proti dalšímu zvyšování povinností. Podobně tomu bylo i v soudních rozhodnutích. Na mnoha panstvích se ovšem dostala tato privilegia do rozporu s dalším vývojem vrchnostenského hospodářství a byla porušována zvláště novými vrchnostmi. Ale masově se tento rozpor projevil zřejmě až v 2. pol. 17. století, kdy bylo přikročeno k novým právním opatřením. Daleko častěji neuznávali platnost nových norem poddaní, kteří již v 2. pol. 16. století povstávali k frontálnímu odporu.

Nyní ovšem vzniká otázka, proč poddaní lpěli na právu, podávali žaloby na své vrchnosti, odvolávali se k panovníkovi, proč dávali svému třídnímu boji často ráz boje o právo, když zvyšování vykořisťování probíhalo podle „práva“ a když neměli velkou naději na úspěch u soudů. Důvodem je zcela odlišné pojetí práva. Poddaní upnutě setrvali v přesvědčení, že vrchnosti jsou v nepravu, že například tradice je neporušitelnou normou povinností, neuznávali platnost nových zemských obyčejů a takto předstupovali před vyšší soudní instance a panovníka. Názor poddaných nezměnily ani nepříznivé rozsudky, ani císařské mandáty. Poddanská koncepce práva se stala integrální součástí jejich ideologie. Svědčí sice o tom, že nedospěli ještě k poznání podstaty feudálního systému, ale na druhé straně toto pojetí mělo nesporně kladný vliv na rozvoj třídního boje. To se stalo v 2. polovině 16. století zřejmě samotným feudálům. Poznali,

že soudní proces se stává poddaným záminkou a posilou v odporu, nezávisle na jeho průběhu. Také těžkopádná mašinerie feudálního soudnictví vytvářela pro poddané výhodnou situaci. Poddaní se mohli odvolávat, že nemají konečný rozsudek a často po několik let nevykonávali roboty a jiné povinnosti, které považovali za neoprávněné. Z toho důvodu se stavy snažily samotné soudní procesy všemožně omezit zaváděním a zvyšováním trestních sankcí za neoprávněné žaloby, za sepisování peticí apod. Iluze spravedlnosti vyššího soudnictví měla tedy pro feudály i svou nebezpečnou stránku.

* * *

Důvody pro konstatování, že normy poddanského práva byly vrchnostmi respektovány, neboť vyjadřovaly jejich zájem, neřeší ovšem otázku, zda tyto normy jsou právní kodifikací konkrétního stavu ekonomické struktury feudálního velkostatku, nebo zda „nejsou ještě naplněny ekonomickým obsahem“, zda jsou jen výrazem hospodářské politiky. Zde bychom museli opět rozlišovat a sledovat jednotlivá práva. Uvedli jsme, že například privilegia o obdarování vydávaná v 2. pol. 16. století kodifikují zřejmě situaci na panství v době, kdy byla sepsána. Nacházíme v nich obraz současných robot, jiných povinností, současnou úpravu majetkového práva apod.⁵² Nás však zde zajímají z tohoto hlediska obecně platné předpisy v zemi, ať již obsažené v zemském právu nebo ve zvykovém právu, například předpisy o pohybu, o monopolech, robotě apod.

Tyto obecně platné předpisy jsou zřejmě ve většině případů v 16. století spíše odrazem hospodářské politiky feudálního velkostatku než ekonomické struktury velkostatku. Platí například za právo využít poddaných trhem. Avšak studie o velkostatku ukazují, že v předbělohorské době nebylo ještě kromě pivovarnictví toto právo plně uplatněno.⁵³ Tato zásada však nesporně prosazování monopolů podstatně přispívala. Podobně tomu bylo i u předpisů o robotách a o pracovní síle. Zásada zemského obyčeje, že poddaní nemající na roboty výslovné privilegium jsou vysazeni s robotami, neznamená, že by byly všeobecně zavedeny plně roboty, ale pomáhala vrchnostem tyto roboty zavádět. Poněvadž nebyla stanovena celozemsky norma robotních povinností, jak tomu bylo v okolních zemích⁵⁴ a v 17. a 18. století, bylo ponecháno stanovení robotních dnů na libovůli vrchnosti. Podobně i obyčej, že poddaní mají robotovat za peníze, nevedla ještě všeobecně k tomu, aby se z poddaných stali nádeníci velkostatku, ale působil na tento proces.

Majetkové právo poddaných ve smyslu držby a užívání gruntu nebylo v 16. století změněno. Proces udělování odúmrtních práv probíhal v této době stejně jako ve starším období a měl stále za účel zvyšování zájmu poddaných na držbě gruntů. Poměrně přesná úprava poddanské držby však není nijak v rozporu s procesem všestranného zhoršování situace poddaných, k němuž v 2. polovině 16. století docházelo. Nelze ji nikterak směřovat s vlastnickým právem na půdu, které bylo plně v rukou vrchností. Právní vývoj směřuje v 16. století jasně k omezování vlastnických práv poddaných, tak aby mohl velkostatek s půdou volně disponovat. V právních zvyklostech je především obsaženo s e h n á n í poddaných z půdy. Toto sehnání je ovšem možno v právním smyslu uskutečnit jako nucené vyprodání z gruntu buď za trestní činy, za špatné hospodaření nebo pouze v důsledku potřeby velkostatku za náhradu. Přesto však v 16. století nepozorujeme vykupování poddanských gruntů, kromě celkem

ojedinelých případů. Vlastnické právo poddaných je však značně znehodnoceno a je zde nastoupena cesta vedoucí k nájemnímu charakteru poddanských usedlostí v pozdější době. Tento vývoj nebyl cestou k osvobození sedláků přechodem k svobodné držbě, ale ve spojení s nevolnictvím a robotou vedl naopak k úpadku poddanského hospodářství.⁵⁵

Zcela zřejmý je programatický ráz předpisů o pohybu poddaných. Jejich význam je často popírán poukazem na to, že nikterak pohybu poddaných nezabránilo, což vyplývá již z jejich častého opakování. Tyto předpisy však nechtěly zabránit jakémukoliv pohybu poddaných, což by ostatně bylo v podmínkách rozvinuté zbožní výroby zcela nemožné. Měly pouze zavést kontrolu nad pohybem poddaných a zajistit a) osazení všech gruntů, b) zajistit potřebné pracovní síly ve vrchnostenském hospodářství, c) těžit z pohybu poddaných prostřednictvím dávek za výhost. V tomto smyslu předpisy o stěhování poddaných a čelední řady svůj úkol plnily, jak o tom svědčí agenda některých panství.⁵⁶ Smysl těchto předpisů není vyloučen ani tím, že v některých oblastech, jak ukázal Petráň, nemohla být zajištěna jejich kontrola. To platí o okolí velkých měst a o vznikajících průmyslových oblastech.⁵⁷ V době nutných sezónních prací ostatně feudálové sami od kontroly pohybu poddaných upouštěli.⁵⁸

Zjišťujeme tedy, že normy vyjadřující změny v právním stavu poddaných jsou výrazem politiky feudálního velkostatku, ale nejsou ještě plně uplatňovány na všech velkostatech. Ale to, že vrchnost může „právem“ připoutat poddaného k půdě nebo ho sehnat, že může požadovat jeho pracovní sílu ať již ve formě roboty nebo nucené námezdní práce, že může právem zavádět monopoly, působí mocně na samotný vývoj hospodářské struktury. Je příznačné, že ani v pozdější době, v 17. a 18. století, kdy se forma robotního, zbožně peněžního velkostatku plně rozvinula, nemusel být systém poddanského práva, který známe ze 16. století, v podstatě změněn. To nás opravňuje konstatovat, že v 16. století normy poddanského práva předstihly ekonomický vývoj, že v právním smyslu bylo nevolnictví v plném rozsahu uskutečněno,⁵⁹ i když jeho skutečná ekonomická náplň byla ještě daleko mírnější než v pozdější době. Právní normy pomáhaly celý tento proces uskutečňovat.

* * *

Představa o formálnosti právních předpisů je značným zjednodušením historické skutečnosti a směřuje k pojetí feudalismu jako právní anarchie. Právo se však vyvíjelo jako odraz ekonomických poměrů a jako aktivní část nadstavby v prostředí urputného třídního boje, v různém pojetí. Nemá velkého smyslu odkazovat na jeho obecný třídní ráz, ale provést jeho konkrétní analýzu v každém období a prostředí. Tím podstatně doplníme obraz života poddaných a celé feudální společnosti a vytvoříme široké pole pro spolupráci historické a právní marxistické vědy.

Poznámky

¹ Fr. Graus, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské*, I. Praha 1953, II. Praha 1957.

² J. Kejř—Vl. Procházka, *Právně historické glosy k Dějinám venkovského lidu v Čechách v době předhusitské. I. Metoda zpracování právně historické tematiky* (J. Kejř), II. „České právo“, kolonisace a „německé právo“ (Vl. Procházka). Právně historické studie V, Praha 1959, str. 291—321.

³ Fr. Graus, *O „právně historický“ výklad dějin středověku*. ČSCH 1960, 2, str. 162—172.

Na to následovala odpověď právníků *O výklad dějin venkovského lidu v době předhusitské*. PHS 7 1961, str. 332—342.

⁴ Starší „vymezení“ vztahu historie k jiným společenským vědám, o kterém pojednávají všechny metodologické příručky, se přirozeně nedá použít. Na Západě nechybí řada nových pokusů, z nichž nejpozoruhodnější jsou např. úvahy o vztahu historie a sociologie ve škole *Annales*. Nejnověji je shrnuje Fernand Braudel, *Histoire et Sociologie*, v *Traité de Sociologie*, red. Gurwitsch, Tome I, Paris 1958, str. 83—98. Vztahu historie k jiným vědám se v marxistické literatuře dostalo pozornosti v pracích některých filosofů, především v diskusích o historickém materialismu jako vědě. Viz L. Hrzal—K. Mácha, *Předmět a metoda historického materialismu. Základní otázky*, Praha 1961, str. 56—73. Podrobněji se vztah historie k jiným vědám a otázka předmětu rozvádí v pracích A. Schaff, *Objektivní charakter historických zákonů*, Praha 1957, A. Malewski—J. Topolski, *Studia z metodologii historii*, Warszawa 1960, И. С. Коз, *Философский идеализм и кризис буржуазной исторической мысли*, Москва 1959. Vztah historie a právní vědy řeší С. Ф. Кеचेмян, *К вопросу о роли права в истории*. Вопросы истории 1961, № 7, стр. 21—32.

⁵ Marxistické hodnocení právní školy ve studiu raného feudalismu provádí např. J. Kudrna, *Studie k barbarským zákoníkům Lex Baiuvariorum a Lex Alamannorum a počátky feudálních vztahů v jižním Německu*, Praha 1959 a А. И. Данилов, *Проблемы аграрной истории раннего средневековья в германской историографии*. Москва 1958.

⁶ M. Bloch, *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*, 2. vyd., Paris 1952.

⁷ Viz E. A. Косминский, *Исследования по аграрной истории Англии XIII века*. Москва 1947.

⁸ U nás a v Polsku se rozšířila statistická metoda při studiu struktury feudálního velko-
statku, méně již při studiu sociálního postavení poddaných. Z polské literatury je zajímavá po stránce metodické např. studie A. Wyczańskéhо, *Studia nad folwarkiem szlacheckim w Polsce w latach 1500—1580*, Warszawa 1960. Pro české předhusitské poměry venkovského lidu použil statistické metody při rozboru urbářů důsledně Б. Т. Рубцов: *Эволюция феодалной ренты в Чехии (XIV — начало XVI в.)*. Москва 1958.

⁹ Kamil Krofta, *Dějiny selského stavu*, 2. vyd., Praha 1949, připravil a doplnil E. Janoušek.

¹⁰ Mendlovy práce jsou příkladem, jak uplatnění statistické metody vede k objevení nových faktů sociálního života, které přes idealistické stanovisko autora přispěly k vědeckému výkladu husitství.

¹¹ Graus, *Dějiny II*, str. 619.

¹² Kejíř—Procházkа, *Glosy*, str. 294. Jedná se především a některé práce Vaněčkovy, které přinesly pro raně feudální období a pro vznik feudalismu mnoho cenných poznatků.

¹³ V Sovětském svazu uplatnil právní analýzy při studiu dějin venkovského lidu zejména B. D. Grekov a jeho škola.

¹⁴ Na první stránku postavení sedláků ukazuje často ve svých pracích Engels. Například ve studiích *Die Mark, Zur Geschichte der preussischen Bauern* (Marx—Engels—Lenin—Stalin, *Zur deutschen Geschichte I*, Berlin 1952, str. 139 n., 568 n.), Lenin zdůraznil význam právní stránky nevolnictví v polemice s narodniki, kteří je považovali za zvlášť feudálů. *Spisy I*, str. 343.

¹⁵ Teorie božského a přirozeného práva pronikala do poddanských řádů automaticky, ale v ojedinělých případech najdeme dokonce v úvodcích zřízení přímou úvahu na toto téma. Např. v poddanském řádu na statku hradištského proboštství u Znojma z r. 1574, AC, XXIX, str. 61 n.

¹⁶ ČSČH 1960, 2, str. 165.

¹⁷ Viz například J. Kejíř, *Právní život v husitské Kutné Hoře*, Praha 1958, nebo R. Kalivoda, *Husitská ideologie*, Praha 1961.

¹⁸ Graus, *Dějiny II*, str. 234.

¹⁹ Graus, *Dějiny II*, str. 234.

²⁰ A. Míka, *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století*, Praha 1960, str. 188.

²¹ PHS, 7, str. 337.

²² J. Válka, *Zákony o pohybu poddaných v Čechách a v Polsku ve 14. století*. SPFFBU 1961, C 9.

²³ *Kniha Tovačovská*, vyd. V. Brandl, Brno 1868, str. 107 n. *Kniha Drnovská*, vyd. V. Brandl, Brno 1868, str. 93 n.

²⁴ Fr. Čáda, *Zemské zřízení moravské z roku 1535 spolu s tiskem z roku 1562 nově vydaným*, Praha 1937, str. 165—167.

²⁵ Čáda, str. 161.

²⁶ Čáda, str. 113, 114.

²⁷ Např. článek *O prodávání ryb v městech a městečkách panských* v moravských zemských řízeních, Čáda, str. 111.

²⁸ V poznámkách o soudním řízení a zvykovém právu se opírám o svou práci *Hospodářská politika feudálního velkostatku na předbělohorské Moravě*, Praha 1962, kde je uveden materiál.

²⁹ O odvolacím řízení v Čechách viz přehled u Krofta, str. 143 n.

³⁰ Na Moravě je zdrojem poznání zvykového práva zejména korespondence olomouckých biskupů, zachovaná v úplnosti v kroměřížských kopiích, dále bohatá a zachovaná korespondence Karla st. z Žerotína a podkomořská korespondence ve fondech české kanceláře a dvorské konory.

³¹ Je to patrné například na panstvích uherských feudálů, zakupujících se na Moravě v 2. pol. 16. století, kteří zavádějí právní zvyklosti uherské, odlišné od moravských.

³² Viz AČ XXII, str. 106, 181, 202, 280, 356, 374–375, 386–387, 85, 226, 325, 388, AČ XXIX, str. 70 aj.

³³ Na platné předpisy při osazování gruntů a přijímání čeledi odkazují takřka všechny hospodářské instrukce.

³⁴ AČ XXII, str. 103, 169, 276, 327, 505, 531, 220–221, 234.

³⁵ Feudálové si navzájem půjčovali instrukce. Vilém z Pernštejna například posílá své známé instrukce 1520 Zdeňkovi Lvovi z Rožmitálu. AČ I, 110. O vzájemném vlivu instrukcí viz V. Černý, *Hospodářské instrukce*, Praha 1930, str. 15 n. Na Moravě existoval poč. 17. století dokonce obecný návod pro poddanské výroční soudy. AČ XXII, str. 502 n. Nevíme ovšem, zda tento návod je soukromým dokumentem nebo zda měl nějakou obecnou platnost. V každém případě však svědčí o sjednocování vrchnostenské soudní agendy.

³⁶ Graus, *Dějiny I*, str. 238 n., zvl. 258.

³⁷ Viz Ed. Perrin, G. Vernadsky, *Le servage en France, en Allemagne et en Russie au Moyen Age*, v „Relazioni“ X Congresso Internazionale di Scienze Storiche, Roma 4–11 settembre 1955, vol. III, str. 213–245, F. Lütge, *Deutsche Sozial und Wirtschaftsgeschichte*, Berlin 1952, K. Tymieniecki, *Osobiste i terytorjalne poddaństwo chłopów w wiekach średnich*, Kwartalnik historyczny 1957, 2, 245, Ch. Verlinden, *L'Esclavage dans l'Europe médiévale*. T. I. Brugge 1955.

³⁸ Tymieniecki, l. c.

³⁹ Krofta, *Dějiny*, str. 156 n., J. Novotný, *Mani, púhonci a lovci*, Časopis Matice Moravské 76, 1957, str. 3–20, J. Jirásek, *Fojti na panství olomouckých biskupů*, CMM 1956.

⁴⁰ Viz diskusi o tomto problému na základě článků A. Míky, *Problém počátků nevolnictví v Čechách*, ČSČH 1957, str. 226–241, který dokazuje, že v 16. století lze mluvit jen o poddanství, dále J. Petráň, *Pohyb poddanského obyvatelstva a jeho osobní právní vztahy v Čechách v době předbělohorské*, ČSČH 1957, str. 26–59, 339–447, J. Válka, *Druhé nevolnictví a původní akumulace v 16. století*, ČSČH 1958, č. 2, Ю. Ф. Иванов, *Некоторые вопросы аграрных отношений в Чехии XVI–XVIII вв. на страницах журнала*. Československý časopis historický (1957–1958 гг.). Н. Ф. Филоменко-Алексеев, *Некоторые общие и специфические черты вторичного закрепощения в Чехии*, В. И. 1960, № 3.

⁴¹ V tomto smyslu hodnotil zákony o pohybu poddaných v 2. pol. 15. stol. Palacký a Kalousek. Viz Kalouskův výběr dokumentů v oddílu *Osobní nevolnost lidu obecného v Čechách uzákoněna v letech 1479–1524*, AČ XXII, str. 30 n.

⁴² Krofta, *Dějiny*, str. 102–103, Pekař, *Kniha o Kosti II*. Praha 1911, str. 107 n., J. Válka, *K současnému stavu otázky „druhá nevolnictví“ ve středoevropských zemích*, CMM 1954, str. 179 n.

⁴³ Nutnost tohoto aspektu při studiu práva velmi zdůrazňuje Kečejka, l. c., str. 25.

⁴⁴ Míka, *Poddání*, str. 200.

⁴⁵ Graus, *Dějiny II*, str. 233.

⁴⁶ *Glosy*, str. 295, *O výklad...*, str. 336.

⁴⁷ J. Petráň, *Pohyb poddanského obyvatelstva...*

⁴⁸ Krofta přiznačně nadepisuje kapitolo o vyšším soudnictví nad poddanými „Vyšší právní ochrana poddaných proti vrchnostem“, *Dějiny*, str. 113.

⁴⁹ Graus: „...Přesto se během 13. a 14. stol. vyvinulo jakési „zvykové“ poddanské právo různé podle jednotlivých vrchností, které do jisté míry chránilo poddané před zásahy panské vůle, i když jen velmi nedokonale.“ *Dějiny II*, str. 235. „Ke konci 14. stol. pak pozorujeme (s výjimkou odúmrtí) opětou tendenci k zhoršení právního postavení: i formálně je

zakázáno poddaným se odvolat od výroku »své« vrchnosti...“ *Dějiny II*, str. 257. Míka, *Poddaní*, str. 225.

⁵⁰ Tímto zřetelem je silně ovlivňována činnost moravského zemského soudu v poddanských přích. Soud často přímo odkazuje na nebezpečí poddanské vzpoury, které vyvolává jítření poddaných nadměrným vykořisťováním. Koncem 16. století jsou tyto obavy zcela reálné zejména v období rakouské selské války.

⁵¹ V dalším shrnují materiál obsažený v práci *Hospodářská politika*...

⁵² Desítky těchto privilegií pro oblast Moravy jsou vydány v Listině Praskova Selského archivu.

⁵³ Konfrontaci ekonomické struktury velkostatku s právními předpisy umožňují četné práce o struktuře feudálního velkostatku v 16. stol., zejména A. Míka, *Feudální velkostatek v jižních Čechách (XIV.—XVIII. stol.)*, Sborník historický I. F. Matějka, *Feudální velkostatek a poddaný na Moravě s přihlédnutím k přilehlému území Slezská a Polska*, Praha 1959, J. Macůrek, *K otázce vývoje a výnosu velkého pozemkového vlastnictví na pohraničí Moravy, Slovenska a Těšínska koncem 16. a poč. 17. století*, SPFFBU C 5, 1957, J. Krivka, *Litomyšlský velkostatek v 16.—17. stol.*, Praha 1959, J. Jirásek, *Poddaní na panství olomouckého biskupství v 2. polovině 16. století*, Praha 1957, a J. Janoušek, *Nové příspěvky ke studiu feudálního velkostatku v 16. století*, *Historie a musejnictví 1957*, J. Válek, *Hospodářská politika*... aj.

⁵⁴ V Horních Rakousích například stanovil počet robotních dnů do roka Interim z r. 1597, viz G. Grüll, *Die Robot in Oberösterreich*, Linz 1952, 109. () stanovení roční roboty ve Slezsku viz J. Kapras, *Opolsko-raibovské robotní řády ze 16. století*, Sborník věd právních a státních, roč. XVI, seš. 2—3, Praha 1916.

⁵⁵ Ukazuje to například vojenská konskripce obyvatelstva v Čechách z r. 1771 a její zhodnocení pro potřeby státu, v AC 29, str. 491 n.

⁵⁶ Pravidelné vyřizování propouštěcích listů ukazuje názorně například kopiář korespondence Albrechta z Konic, úředníka plumlovského panství z let 1553—1559, St. archiv Brno, G 10, č. 270, a jiné písemnosti hospodářských úředníků panství.

⁵⁷ J. Petráň, *Pohyb*, CSČH, 1957, str. 36 n.

⁵⁸ *Sněmy české II*, čelední řád z r. 1547.

⁵⁹ Z marxistických historiků formuloval tento názor A. I. Ozolin v *Istorija Čechoslovakii*, Moskva 1956, tom I, str. 202.

К ВОПРОСУ О ВЛИЯНИИ ПРАВОВЫХ НОРМ НА ПОЛОЖЕНИЕ КРЕПОСТНЫХ

Этой статьей автор как бы вступает в дискуссию между Ф. Граусом и историками права Й. Кейржом и В. Прохазкой о роли права в феодальном обществе и в жизни крестьян. На основании материалов 16-го века стремится установить, носит ли крепостное право в это время характер единой системы или нет. Главными факторами крепостного права автор считает: прикрепление к земле или личную свободу, право на имущество, компетенцию судов отдельных властей. Все эти факторы находились в 16-ом веке под влиянием экономической политики поместья и в Моравии под влиянием земского суда. Основные юридические нормы признавались по всей чешской территории так что можно считать их настоящей системой крепостного права. Различия появлялись лишь в конкретном определении обязанностей крепостных, в системе штрафов, наказаний и пр.

Некоторые историки, исходя из критики взглядов считающих феодальное право инструментом охраны крепостных, принципиально отрицают саму сущность феодального права. Изучая право 16-го века, автор доказывает, что роль феодального права заключается не в охране крепостных а в юридическом обосновании экономической политики феодального поместья. Нормы крепостного права, как например общая обязанность барщины на строительных работах, обязанность оставлять сирот на службе у владельцев поместья, обязанность полной барщины при отсутствии письменных привилегий, приводились в исполнение высшим феодальным учреждением. (Земский суд и суд оломоуцкого епископа.) Эти нормы были направлены само собой разумеется против крепостных, несмотря на то, что судебные учреждения соблюдали некоторые, для отдельных феодалов невыгодные нормы (напр. признание письменных привилегий по барщине). В частном деле такое положение в совершенстве соответствовало интересам феодального класса в целом и лишь маскировало голое насилие. Крепостные в большинстве случаев не признавали норм феодального права.

A PROPOS DE L'INFLUENCE DES NORMES JURIDIQUES SUR LA SITUATION DES SERFS

L'étude se rattache à la récente discussion qui a eu lieu entre F. Graus d'une part et les historiens de droit (J. Kejíř et V. Procházka) de l'autre part à propos du rôle du droit dans la société féodale en général et dans la situation des serfs en particulier. L'auteur affirme qu'étant un instrument à l'aide duquel les féodaux soutenaient et réalisaient leurs intérêts de classe, le droit jouait, sous le féodalisme, un rôle important.

L'auteur s'efforce de donner une réponse à la question de la validité des normes juridiques au 16e siècle et, partant de l'examen des matériaux de l'époque, il cherche à établir si, à cette époque, le droit avait le caractère de système unifié. Pour répondre à cette question, il examine les facteurs juridiques suivants: liberté ou dépendance personnelle des serfs, caractère des normes touchant au patrimoine des serfs, compétence en matière judiciaire et pénale des institutions seigneuriales. Au 16e siècle, ces facteurs du droit féodal se trouvent influencés non seulement par la politique économique des féodaux, mais également par l'activité législative centrale. Les normes juridiques principales avaient, à cette époque, une validité reconnues sur toute l'étendue du territoire tchèque, de sorte que l'on peut les considérer comme un véritable système du droit serf. Il y avait, certes, des particularités locales, mais elles ne concernaient que les détails des obligations serviles, du système des amendes et peines, etc.

Certains historiens, prenant pour point de départ la critique du droit féodal en tant qu'instrument de protection des serfs, en arrivent à nier complètement la validité des normes du droit féodal. En faisant l'analyse du droit coutumier du 16e siècle, l'auteur démontre que son rôle ne consistait point dans la protection des serfs, mais qu'il était tout simplement l'expression juridique de la politique économique de la seigneurie. Les normes du droit coutumier, telle par exemple l'obligation générale des corvées de bâtiment, celle de travailler contre paie, de placer les orphelins au service du seigneur, d'effectuer les corvées complètes en défaut d'un privilège écrit, s'imposaient grâce aux autorités judiciaires et administratives supérieures. En Moravie, c'était notamment le Tribunal de la Diète et le Tribunal de l'évêque d'Olomouc. Il n'y a pas de doute que, loin d'être favorables aux serfs, ces normes vont contre les intérêts de ceux-ci. D'ailleurs, il ne pouvait pas en être autrement. Les institutions judiciaires respectaient, il est vrai, certaines normes contraires aux intérêts locaux d'un féodal (privilèges écrits concernant les corvées); cependant, un tel respect était en parfaite harmonie avec les intérêts de la classe féodale et servait en outre à voiler sa violence et son injustice.

Pour les serfs, ils ne reconnaissaient pas dans la plupart de cas les normes du droit féodal, mais les institutions judiciaires féodales étaient le dernier endroit où leurs conceptions juridiques auraient pu être entendues.